

Ove su riječi i poziv na raspravu, polemiku, predlaganje, a nikako poziv na plakanje! Ako nemamo prijedloge rješenja, nemojmo trošiti vrijeme na plakanje za izgubljenim bitkama. Pošaljite svoje tekstove, neka se rasprava rasplamsa!

Časopis LATINA ET GRAECA već je desetljećima prostor rasprave i razgovora o svim problemima struke pa će tu svoju važnu funkciju obavljati i ubuduće.

No naš časopis svojim kontinuiranim radom pokazuje da u ovoj struci ima sjajnih autora i znanstvenih priloga i stručnih priloga, prijevoda, kritičkih osvrti. Stranice LATINA ET GRAECA izlog su mnogih događanja koja značajno povećavaju kvalitetu rada u školama, natjecanja, seminara, izložaba.

Stranice našeg časopisa mjesto su, nažalost, i oprostaja od mnogih velikih filoloških imena koja su i znanost i pouku klasičnih jezika podigli na visoku razinu, pa se tako i u ovom broju spominjemo nekolicine znamenitih profesora: Branimira Glavičića, Uroša Pasinija i Kažimira Lučina, ali i Alfreda Pala koji je briljantno oblikovao prve knjige naše biblioteke... Na njihovo mjesto, na sreću, dolaze nove, sjajne generacije. Njihovi su znanstveni i stručni prilozima okosnica rubrike Teme i u ovom broju časopisa, a tako će se nastaviti i u sljedećima.

Zlatko Šešelj

Inge Belamarić

Biseri i purpur: dragocjenosti antičkog svijeta

ili

Može li zrnce pijeska stvarati povijest

Stavite mi vrčeve vina na onaj stol. —
Ako Hamlet zada prvi ili drugi udarac,
ili izjednači uzvraćajući u trećem krugu,
neka se sa sviju bedema ispale topovi,
kralj će nazdraviti Hamletovu snažnijem dahu;
a u pehar on će ubaciti krupni biser,
skuplji od onoga koji su četiri kralja zaredom
nosila u danskoj kruni — dodajte mi te pehare —
i neka veliki bubanj progovori trublji,
trublja topniku vani,
topovi nebesima, a nebesa zemlji: "Sada
kralj pije u Hamletovo zdravlje."

Shakespeare, Hamlet, 5, 2¹

Bol koju uzrokuje zrnca pijeska koje slučajno uđe u školjku stvorila je jedno od najljepših i geometrijski najsavršenijih ukrasa prirode: bisere. Bezvrijedna jezgra, godinama oblagana sedefom postat će predmetom najvrjednijih poklona, basnoslovnih oklada, fantastičnih priča, razlogom osvajanja zemalja i kontinenata. Svetonije donosi da je Cezar Serviliji, majci Marka Bruta, koju je volio više od

¹ William Shakespeare, *Hamlet* (prijevod Mate Marasa), Zagreb, 2006.

drugih, kupio biserni nakit za šest milijuna sestercija. Izvještava i o pričama po kojima je slavni vojskovođa išao u Britaniju jer se nadao da će ondje naći biserja (*spe margaritarum*) kojemu je, kaže, prema veličini znao katkada vlastitom rukom odrediti težinu.² Edward Gibbon ipak izražava sumnju u istinitost tih priča, naglašavajući činjenicu da britanski biseri malo vrijede zbog tamne i zagasite boje, potkrijepljujući to navodom iz Tacita.³

Plinije nam donosi čuvenu priču o najljepšem biseru antike, vrijednom deset milijuna sestercija, koji je Kleopatra rastopila u octu i popila. Ovaj vid ekstravagancije sigurno nije bio usamljen. Kaligula je, kaže Svetonije, na raskoš potrošio toliko da je u domišljatosti natkrililo sve rasipnike na svijetu, kupujući se u toplim i hladnim mirisima te pijući najskupocjenije bisere, rastopljene u octu.⁴

Mirisi, svila, koje se težina mjerila težinom zlata, jantar, biseri – po vrijednosti odmah iza dijamanta – samo su dio sjaja na koje se rasipalo državno blago i zbog kojeg su pljačkane najudaljenije zemlje.

Drugo dragocjeno "zrnce" je zapravo žlijezda puža zvanog *murex brandaris*, kod nas poznatog pod nazivom volak. Posebnom preradom sadržaja ove žlijezde dobivala se prekrasna grimizna boja. U latinskom purpura, u grčkom porfira znači: 1. "puž"; 2. iz njega dobivena boja; 3. grimizom obojana tkanina. Feničani su imali monopol na tu boju, a grad Tir u današnjem Libanonu je bio na glasu po njoj. Podsjetimo se da grčka riječ *phoiniks* znači – (osim: Feničanin, odnosno njihove potomke Kartazane) – purpur jer se otkriće i njegova upotreba pripisivala Feničanima. Pa i latinsko *Punicus* (što izražava njihovo vjerolomstvo i himbenost), samo je prijevod grčkog naziva za Feničane. Pauzanija (I, 28, 8) donosi pojam *phoinikoun* (sc. *dikasterion*) za Sud pravde u Ateni, nazvan tako po boji svojih zidova.

Rim će sve ovo preuzeti: purpurnu boju kao simbol vlasti, sudstva, religije. Purpurni plašt Jupiterov (*toga picta*) prvi je nosio Julije Cezar, kad god

2 Gaj Svetonije Trankvil, *Dvanaest rimskih careva*, Zagreb, 1978. str. 40.

3 *Ego facilius crediderim, naturam margaritis deesse quam nobis avaritiam.* (*Agricola*, 12) Za hrvatski prijevod vidi: Kornelije Tacit, *Manja djela / Historije*, pr. i ur. J. Miklič, Zagreb 2007, str. 61-62.— E. Gibbon, *Slabljenje i propast Rimskog carstva*, Zagreb, 2009, str. 33.

4 Gaj Svetonije Trankvil, *Dvanaest rimskih careva*, Zagreb, 1978., str. 179.

je to htio. Od Augusta carevi su zadržali tu privilegiju, ali samo kod državnih poslova. Vrhovna svećenica vestalki (odjevenih inače u snježnobijele halje) nosila je veo obrubljen purpurnim rubom kad je prinostila žrtvu Vesti.⁵

Feničani su osnivali kolonije prvenstveno na obalama gdje je bilo dosta puževa iz kojih su dobivali grimiznu boju (*Murex, Thais, Purpura, Janthina, Epitonium, Aplysia*). Strabon veli da su mastionice u Tiru i Sidonu zaudarale tako jako da su usprkos tako visokim i bogatim stambenim insulama bile „neprijatne za stanovanje“. Takve bojadisaonice sukna postojale su osim na afričkoj obali, u Italiji (sjetimo se Pompeja, Ostije) dakako, i na našoj obali. Izvanredno značajne podatke donosi nam *Notitia dignitatum*, poznati direktorij svih viših službi u Carstvu, civilnih i vojnih – (osnovni tekst je nastao vjerojatno oko 408. godine, dočim se izmjene *in partibus Occidentis* bilježe do 420.) – gdje se spominje nekoliko desetaka državnih gineceja i bafija. Među njima je *Baphium Cissense*, na otočiću Cissa između Rovinja i Brijuna, uz zapadnu obalu Istre, koji spominju Plinije (3, 151) i *Notitia dignitatum occ.* (11, 67),⁶ te velika bojadisaonica sukna u Saloni koja je zasigurno bila u funkcionalnoj vezi s velikim ginecejima koji su djelovali u Saloni i samoj Dioklecijanovoj palači, u Aspalathosu.⁷ Kod Pet mostova u Saloni nađene su obrtne zgrade, vjerojatno tangarije i stupe za sukno, sprema iz koje je tekla voda za okretanje mlinova te zgrada za obitavanje radnika.

Suić donosi proces i tehnologiju fulonika: svemu je prethodilo vrlo temeljito pranje tkanina. To su radili *fullones lavatores*, u bazenima za vodu, uz upotrebu alkalnih sastojaka, s lugom (pepelom). "Omekšivanje" se obavljalo gaženjem bosim nogama (*argutari pedibus*) u miješanoj otopini (karbonat potaše, pročišćene gline, ljudske i životinjske mokraće). U fazi bojanja upotebljavaju se

5 Lloyd B. Jensen, "Royal Purple of Tyre", *Journal of Near Eastern Studies*, 22/2 (The University of Chicago Press, 1963), str. 104-118.

6 M. Suić, „Cissa Pullaria – Baphium Cissense – Episcopus Cessensis“, *Arheološki radovi i rasprave JAZU*, 10 (1987), pretisnuto u: *Odabrani radovi iz stare povijesti hrvatske*, Zadar 1996. Vidi također članak V. Begović Dvoržak i I. Dvoržak Schrunck, "Fullonica u uvali Verige na Brijunima", *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 22 (2005).

7 J. Belamarić, "Gynaecium Iovense Aspalathos Dalmatiae", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 40 (2004), str. 5-42.

razni koloranti životinjskog i biljnog podrijetla i sitno mljeveni crveni šljunak. Slijedi sumporavanje, lupanje tkanine, sušenje i glačanje. Na jednom natpisu spominje se *magister conquirentarius* (CIL III 2115 + 8572), očito nadstojnik državnih radionica u kojima se iz školjaka vadio grimiz, možda i za ginecej u Palači.⁸ Jedan natpis spominje i nekog Hilara koji je bio *purpurarius* (bojadisar crvenih haljina ili, možda, *negotiator artis purpurae*), što bi eventualno ukazivalo i na postojanje kolegija.⁹ U splitskom gineceju, dokazuje J. Belamarić, proizvodile su se uniforme za vojnike i državne činovnike te gotovo sigurno zlatom vezene i grimizom bojane odore najviših funkcionera i cara samog. Značajan dio prostora morao je zauzimati *textrinum* (u kojemu se veze zlatom, boji purpustom...). Najvažniji dio proizvodnje zacijelo se odnosio na najluksuzniju dvorsku odjeću, u prvom redu na dvostruko obojene svilu koja se mogla se proizvoditi samo u carevim vlastitim *gynaecea*.¹⁰ Bio je to proizvodni prostor strogo nadziran poput carskih kovnica, pa nas ne iznenađuje što je ginecej u Konstantinopolisu smješten u samom središtu Velike palače (kao kasnije u Paviji, itd.).

Prema nekim izračunima trebalo je deset tisuća puževa za samo jednu carsku togu pa je tako tirski purpur vrijedio više od svoje težine u zlatu, simbolizirajući veličinu i sjaj rimskih careva. Svaki puž je davao samo kaplju boje, najveći tri: za uncu (tridesetak grama) trebalo je otvoriti 250.000 puževa!¹¹ Purpur je u kasnoantičko doba boja rezervirana samo za štovanje cara, kao posebna insignija, osobito kao njegova trijumfalna odjeća (*toga picta*), ili kao generalski plašt (*paludamentum*) koji je car nosio u ceremoniji investiture. Uvedena je i institucija *adoratio purpurae*, ceremonijal ljubljenja purpura, pri audijencijama. Osobito od vremena Dioklecijana i njegove revizije dvorske etikete, purpur dobiva

8 Bulić *Po ruševinama stare Salone*, Split 1986, str. 27; Novak 1948: 136.— Spomenuti *magister conquirentarius* podrazumijeva postojanje jednog *collegium conquirentarii* u Saloni, odnosno u hodu industriju o čemu svjedoči i dokumentirana nazočnost *procurator bafii*. K. Glicksman, „Internal and external trade in the Roman province of Dalmatia“, *Opuscula Archaeologica*, 29 (2005), str. 215.

9 F. Bulić, „Iscrizioni trovate lungo le mura perimetrali Nord dell' antica Salona“, *Bullettino di archeologia e storia Dalmata*, XXXVII/1914: 56; G. Novak, „Pogled na prilike radnih slojeva u rimskoj provinciji Dalmaciji“, *Historijski zbornik* I, 1948, str. 139.

10 5 R. Mac Mullen, „The Emperor's Largesses“, *Latomus* XXI, 1962, str. 164.

11 Vidi: Ph. Ball, *Colore, una biografia*, Milano 2001, str. 209.

razrađene simboličke valere apsolutističke vlasti. Otud izrazi *purpuram sumere* (uzići na tron) i *natales purpurae* (dan komemoracije investiture).¹² Bizantski carevi bit će – *porphyrogeniti*, rođeni u purpuru.

Valja imati na umu, naravno, i dinamički aspekt ukusa: purpur koji su voljeli u antičko doba bio je više crven, a u bizantsko doba tamnoljubičastog, gotovo crnog tona. Problem je ipak što se još uvijek ni stručnjaci ne slažu koja se nijansa boje između crvene i plave stvarno naziva purpurnom. Nastajući oksidacijom, purpur apliciran na odjeću nije blijedio ni isparavao ni na suncu ni u pranju, pa je u vremenima nepostojanih boja bio smatran simbolom vječnosti. A estetski gledano: što je stariji, postaje ljepši.¹³

Konačno, riječ i o prijevodu: onome tko se hrvao s Plinijem, zna koliko je to zahtjevan posao. Ovdje se donose poglavlja o purpuru i biserima iz IX. knjige, posvećene zoologiji mora, za koja vrijede konstatacije da je Plinijeva kompilacija, unatoč metodološkim nedostacima svojstvenim njegovu dobu, faktičkim zabludama i literarnom manirizmu, neprocjenjivo važan rudnik podataka o Starom svijetu. Dapače, odabrana poglavlja ulaze u ona koja se najviše citiraju. Primjerice, naspram niza kontradiktornih vijesti koje se odnose na dobivanje grimiza, on nam iznosi uvjerljiv opis čitavog proizvodnog procesa, koji se mogao rekonstruirati. Pritom ga zanima fiziologija morskih puževa (koje on smatra školjkama), kemijski postupci ekstrahiranja boje i načini gradiranja njenih tonaliteta (ovisno o ekspoziciji suncu i ostalim faktorima), dinamika rimskoga ukusa koji je diktirao pomamu za grimizno obojanim tkaninama, moralni aspekti

12 M. Reinhold, *History of Purple as a Status Symbol in Antiquity*, (Latomus coll. vol. 16), Bruxelles 1970., str. 62, 68.

13 *Moć boja. Kako su boje osvojile svijet*, katalog izložbe (ur. Aida Brenko, Mirjana Randić) Etnografski muzej Zagreb, 2009, str. 31.

koji je prate, etc. Slično je i s poglavljima o biserima u kojima povrh uobičajenih tehničkih zapažanja i konstatacija, donosi bajkovitu priču o nastanku bisera, kao i više kozerija koje su svoj odjek, poput one o Kleopatrinim biserima, imale u bezbrojnim inačica tijekom kasnijih stoljeća.¹⁴



R.G.Lairesse, *Kleopatin banket* (1680.), ulje na platnu, Rijksmuseum, Amsterdam

¹⁴ Ovaj tekst nastao je na jednom od lektorata u okviru seminara za školsku mladež u Starom Gradu "Pharos – antička kultura hrvatskog Sredozemlja". Od 1995. do danas, održala sam tamo niz lektorata i predavanja koji su se temeljili na tekstovima iz *Prirodoslovlja* Plinija Starijeg. Zahvaljujem Bratislavu Lučinu i Anti Podrugu na dragocjenim savjetima, a Biljani i Tonću Rađi na literaturi o školjkama; naravno, sve greške su moje. Brani me sam Plinije: *Nec dubitamus multa esse quae et nos praeterierint; homines enim sumus et occupati officiis.*



rimski vojskovođa u purpurnoj togi

PLINII NATURALIS HISTORIA
LIBER IX.

(102) Firmioris iam testae murices et concharum genera, in quibus magna ludentis naturae varietas. tot colorum differentiae, tot figurae planis, concavis, longis, lunatis, in orbem circumactis, dimidio orbe caesis, in dorsum elatis, levibus, rugatis, denticulatis, striatis, vertice muticatim intorto, margine in mucronem emisso, foris effuso, intus replicato, (103) iam distinctione virgulata, crinita, crispa, canaliculatim, pectinatim divisa, imbricatim undata, cancellatim reticulata, in obliquum, in rectum expansa, densata, porrecta, sinuata, brevi nodo ligatis, toto latere conexas, ad plausum apertis, ad bucinum recurvis. navigant ex iis Veneriae praebentesque concavam sui partem et aurae oppositas per summa aequorum velificant. saliant pectines et extra volitant seque et ipsi carinant.

PLINIJE STARIJI
PRIRODOSLOVLJE, KNJIGA IX.

102 LII. Volci i razne druge školjke imaju čvršću ljušturu.¹ Velika je njihova raznolikost zbog razigrane prirode: toliko je različitih boja, toliko oblika, plosnatih, udubljenih, dugih, srpastih, kružnih, polukružnih, grbavih, glatkih, naboranih, nazupčanih, izljubljenih, čunja spiralnog kao kod volka, na kraju isukanog u oštri šiljak, rastegnutog prema vani i svijenog 103 prema unutra; onda onih s ukrasom prugastim, kovrčastim, uvojitim, ili kaneliranim, razdijeljenim kao češalj, ili valovitim kao crijep, mrežastim kao rešetka, prostirući se ukoso ili ravno, gustim ili raspršenim, zavojitim; vezanim u kratak čvor, ili spojenim po cijeloj bočnoj strani, ili otvorenim kao da će škljocnuti, ili svijenim u trublju. Od tih školjaka ladinke plove poput broda,² izbacujući svoju šupljinu i okrećući se prema vjetru te jedre morskom pučinom. Češljače³ poskakuju i lete nad morem i koriste svoju školjku kao lađu.⁴

1 Po modernoj klasifikaciji – *murex* – pripada razredu puževa (*Gastropoda*), pa se za njih, umjesto ljuštura, upotrebljava naziv kućica. Zajedno sa Školjkašima (*Pelecypoda*) i Glavonošcima (*Cephalophoda*) tvore koljeno Mekušaca (*Mollusca*).

2 Vjerojatno misli na *Veneriae*, školjke iz obitelji *Veneridae* (ladinke), od kojih je najpoznatija *Venus verrucosa* (Linné 1758), kod nas poznata kao ladinica, kućica, konjka, galunić, gajun, brbavica i sl.

3 Misli na obitelj *Pectinidae*; najpoznatija od njih je *Pecten Jacobaeus* (Jakobska kapica), koji u narodu ima nazive lepeza, krilatica, mahalica, češalj, ventula i dr.

4 Vojmir Vinja (*Jadranska fauna, Etimologija i struktura naziva*, Split 1986, str. 176) ističe da je za neočekivane nazive poletuša i krilatica dovoljno naglasiti da pripadnici obitelji *Pectinidae* imaju mnoge oči i da se mogu pokretati velikom brzinom, brzo otvarajući i zatvarajući ljušturu. Slijedeći Aristotela (*Historia animalium* 4, 9, 4), i Plinije uočava tu sposobnost školjke, no za razliku od Aristotela koji oprezno kaže 'ono što kod njih neki nazivaju letenjem', Plinije očigledno pretjeruje. Cijeli mali traktat o češljačama (koje su u renesansnom Dubrovniku zvali po narodnu – pelegrine) i o njihovim opisima u Aristotela i Plinija, donosi pismo Jakova Sorkočevića od 8. studenoga 1581. godine, u: Mirko Dražen Grmek – Josip Balabanić, *O ribama i školjkašima dubrovačkog kraja. Korespondencija Jakov Sorkočević – Ulisse Aldrovandi (1580.-1584.)*, Dom i svijet, Zagreb 2000, str. 78-85, te 108-109, 118-121 i 132-135..

(104) *Sed quid haec tam parva commemoro, cum populatio morum atque luxuria non aliunde maior quam e concharum genere proveniat? iam quidem ex tota rerum natura damnosissimum ventri mare est tot modis, tot mensis, tot piscium saporibus, quis pretia capientium periculo fiunt. (105) Sed quota haec portio est reputantibus purpuras, conchylia, margaritas! parum scilicet fuerat in gulas condi maria, nisi manibus, auribus, capite totoque corpore a feminis iuxta virisque gestarentur. quid mari cum vestibus, quid undis fontibusque cum vellere? non recte recipit haec nos rerum natura nisi nudos? esto, sit tanta ventri cum eo societas: quid tergori? parum est, nisi qui vescimur periculis etiam vestiamur? adeo per totum corpus anima hominis quaesita maxime placent. (106) Principium ergo columenque omnium rerum pretii margaritae tenent. Indicus maxime has mittit oceanus inter illas belvas tales tantasque, quas diximus, per tot maria venientes, tam longo terrarum tractu et tantis solis ardoribus. atque Indis quoque in insulas petuntur et admodum paucas. Fertilissima est Taprobane et Stoidis, ut diximus in circuitu mundi, item Perimula, promunturium Indiae. praecipue autem laudantur circa Arabiam in Persico sinu maris Rubri.*

104 LIII. Ali zašto spominjem te sitnice kada moralna iskvarenost i rastrošnost dolaze najviše od školjaka? Jer, zaista, more je od čitave prirode najškodljivije za želudac, na mnogo načina, s tolikim jelima, tolikim slasnim ribama, za koje je pogibeljna dobit onih koji ih love. 105 Ali što je to u usporedbi s purpurom, dragocjenim školjkama, biserima? Nije, dakako, bilo dosta da se morsko blago trpa samo u ždrijelo, nego ih žene i muškarci podjednako nose na rukama, ušima, na glavi i po čitavu tijelu. Kakva veza postoji između mora i naše odjeće, između valova i voda s vunanim tkaninama? Na pravi nas način element prima tek kad smo goli! Pa dobro, neka i postoji tolika povezanost između mora i našeg želuca, ali kakva je s našim plećima? Zar je malo to što se hranimo opasnostima, nego se njima moramo i odijevati? Zar, zaista, čitavu tijelu godi najviše ono što zahtijeva ljudski život?

106 LIV. Stoga biseri drže prvo mjesto i najvišu cijenu od svih stvari. Najviše ih daje Indijski ocean, uz one tako velike i brojne životinje koje sam opisao, a koje dolaze preko tolikih mora, preko golemih kopnenih prostranstava koja izgaraju na suncu. Ljudi ih – uključujući i Indijce – traže na otocima, kojih je vrlo malo: najbogatiji su *Taprobane*⁵ i *Stoidis*, kako sam napisao u opisu svijeta,⁶ a također i indijski rt *Perimula*. Posebno su na cijeni oni oko Arabije i u Perzijskom zaljevu Crvenoga mora.⁷

5 Cejlon (Šri Lanka); Rimljani ga zovu *Tabrobana*, a Arapi *Serendib*. Europa ga je upoznala za Klaudijeve vladavine i postupno je postao glavnim tržištem Istoka.

6 *Naturalis historia*, VI, 110.

7 Stari su narodi vjerovali da su današnje Crveno more i Perzijski zaljev zapravo dva velika morska zaljeva koja su nazivali *Mare Erythraeum* (što je danas Arapsko more); usp. Plinije Stariji, *Zemljopis starog svijeta* (prev. Uroš Pasini), Split, 2004., str. 152.

(107) *Origo atque genitura conchae sunt, haut multum ostrearum conchis differentes. has ubi genitalis anni stimularit hora, pandentes se quadam oscitatione impleri roscido conceptu tradunt, gravidas postea eniti, partumque concharum esse margaritas pro qualitate roris accepti. si purus influxerit, candorem conspici; si vero turbidus, et fetum sordescere; eundem palere caelo minante. conceptum ex eo quippe constare, caelique iis maiorem societatem esse quam maris: inde nubilum trahi colorem aut pro claritate matutina serenum.*
 (108) *Si tempestive satientur, grandescere et partus; si fulguret, conprimi conchas ac pro ieiunii modo minui; si vero etiam tonuerit, pavidas ac repente compressas quae vocant physemata efficere, specie modo inani inflata sine corpore; hos esse concharum abortus. Sani quidem partus multiplici constant cute, non inproprie callum ut existimari corporis possit. (109) Miror ipso tantum eas caelo gaudere, sole rufescere candoremque perdere ut corpus humanum. quare praecipuum custodiunt pelagiae, altius mersae quam ut penetrent radii. Flavescunt tamen et illae senecta rugisque torpescunt, nec nisi in iuventa constat ille qui quaeritur vigor: crassescunt etiam in senecta conchisque adhaerescunt nec his evelli queunt nisi lima. Quibus una tantum est facies et ab ea rotunditas, aversis planities, ob id tympania nominantur. cohaerentes vidimus in conchis hac dote unguenta circumferentibus. cetero in aqua mollis unio, exemptus protinus durescit.*

(110) *Concha ipsa, cum manum vidit, conprimit sese operitque opes suas, gnara propter illas se peti, manumque, si praeveniat, acie sua abscidat, nulla iustiore pena, et aliis munita suppliciis, quippe inter scopulos maior pars invenitur, in alto quoque comitantibus marinis canibus, nec tamen aures feminarum arcentur.*

107 Porijeklo i nastajanje bisernica⁸ ne razlikuje se puno od ostriga.⁹ Čim ih potakne plodni period u godini, one se, kako se govori, otvaraju nekim zijevom i pune rosnom oplodnjom, i nakon što zatrudne, plod školjaka su biseri, kvalitetom onakvi kakvu su rosu primili. Ako je ušla čista rosa, blještavo su bijeli, a ako je bila mutna, i oni su zamrljani. Kažu da su blijede boje i kad nebo prijete: poznato je, naime, da je perla začeta s neba i da ima više povezanosti s nebom, negoli s morem, pa odatle dobiva tamnu boju oblaka ili pak sjajnu, ako je jutro bilo vedro.
 108 Ako se hrane u pravo doba, i perlice rastu. Ako sijeva, školjke se zatvore i smanjuju se razmjerno trajanju posta. Ako pak i grmi, boje se i brzo se zatvore, proizvodeći ono što se naziva physemata (prazna perla), izgledom napuhana a iznutra prazna, bez supstancije; to je školjkin pobačaj. Zdravi biseri sastoje se od višestrukih slojeva koji se s pravom mogu smatrati zadebljanjem kože na tijelu: stoga ih znalci čiste. 109 Čudim se kako se perle raduju samom nebu; na suncu se rumene i gube bjelinu, poput ljudskog tijela. Zato bisernice naročito čuvaju sjaj jer su uronjene dublje nego što sunčeve zrake dopiru.¹⁰ Pa ipak i one starenjem požute i naborane izgledaju beživotno pa se zna da živi sjaj koji se traži imaju samo u mladosti. U starosti se stanjuju i prijanjaju uz školjku pa se bez strugalice ne mogu iz nje izvući. Perle koje imaju samo jedno zaobljeno lice, a na drugoj strani su ravne, zovu se zbog toga tympania.¹¹ Vidjeli smo ih nakupljene u školjkama u kojima su se, zbog te njihove osobitosti, prenosile mirisne pomasti. Inače, biser je mekan dok je u moru, ali se izvađen odmah stvrdnjuje.

110 LV. Kad školjka vidi ruku, zatvori se i skriva svoje blago znajući da je zbog njega tražena, a ako je ruka u tome preduhitri, odreže je svojim vrlo ostrim rubom: nema pravednije kazne. Naoružana je i drugim kaznama, jer ih se najviše nalazi među morskim hridinama, a u duboku moru prate je morski psi – što sve ne sprječava da ženske uši ne budu njima ukrašene!

8 Bisernice: misli na *Pinctada margaritifera* iz porodice *Pteriidae*.

9 *Ostrea edulis* (Linné 1758) – kod nas se još naziva ostriga, kamenica. Rimljani su imali veoma razvijen uzgoj ostriga. Čuven je trgovac i inženjer hidraulike Sergije Orata, iz 1. st. pr. Kr., pionir u uzgoju i prodaji ostriga. Sagradio je kanale za njihov uzgoj na Lukrinskom jezeru u Kampaniji.

10 Obitelj *Pterididae*. *Pelagiae* – doslovno: školjke dubokoga mora.

11 *Tympanon* = bubanj.

(111) *Quidam tradunt sicut apibus, ita concharum examinibus singulas magnitudine et vetustate praecipuas esse veluti duces, mirae ad cavendum sollertiae. has urinantium cura peti, illis captis facile ceteras palantes retibus includi, multo deinde obrutas sale in vasis fictilibus; rosa carne omni nucleos quosdam corporum, hoc est uniones, decidere in ima.*

(112) *Usu atteri non dubium est coloremque indiligentia mutare. dos omnis in candore, magnitudine, orbe, levore, pondere, haut promptis rebus in tantum, ut nulli duo reperiantur indiscreti: unde nomen unionum Romanae scilicet inposuere deliciae, nam id apud Graecos non est, ne apud barbaros quidem, inventores rei eius, aliud quam margaritae.*

(113) *Et in candore ipso magna differentia: clarior in Rubro mari repertis, in Indico specularium lapidum squamas adsimulant, alias magnitudine praecellentes. Summa laus coloris est exalluminatos vocari. et procerioribus sua gratia est. elenchos appellant fastigata longitudine alabastrorum figura in plenior orbem desinentes. (114) Hos digitis suspendere et binos ac ternos auribus feminarum gloria est, subeuntque luxuriae eius nomina externa, exquisita perditu nepotatu, si quidem, cum id fecere, crotalia appellant, ceu sono quoque gaudeant et collisu*

111 Neki kažu da u grozdu školjaka postoji – kao i kod pčela – jedna koja je jedinstvena veličinom i starošću, poput predvodnice, izvanredno sposobna da bude na oprezu, te da je ronoci posebno pažljivo traže, jer kad nju ulove, ostale lutaju naokolo i lako se mrežom uhvate. Potom se u glinenim posudama prekrivaju velikom količinom soli; kad ova izjede sve meso, neka zrnca tijela, tj. biseri, padaju na dno.

112 LVI. Nema sumnje da se biseri upotrebom troše i da im se boja nebrigom mijenja. Sva je njihova vrijednost u sjaju, veličini, okruglosti, glatkoći, težini, vrijednostima toliko rijetkim da se ne mogu pronaći dva ista bisera. Odatle im je zacijelo rimska izbirljivost dala ime uniones (ono što je jedinstveno).¹² Ta riječ, naime, kod Grka ne postoji a i kod barbara, koji su to otkrili, ne postoji drugi naziv osim margaritae.

113 Postoji velika razlika i u samoj bjelini: sjajniji su oni pronađeni u Crvenom moru, dok su oni iz Indijskog oceana nalik ljuskama prozirnih stijena, iako su veći od drugih.¹³ Najveća je pohvala boji da ih se može nazvati srebrno-bijelima.¹⁴ I oni duži imaju svoju dražest. Oni koji svršavaju 114 širim krugom, sužavajući se po duljini u oblik posudice za miris, nazivaju se elenchos.¹⁵ Žene se hvale time da ih vješaju na prste ili po dva ili tri na svako uho, a za tu raskoš javljaju se strana imena, ishitrena zbog pretjerane rastrošnosti, jer su ih – kad su to napravili – nazvali kastanjetama, kao da se raduju čak i zvuku te samom zveckanju perli. Već

12 Amijan Marcellin (*Res gestae*, 23.6.85) slijedi piču o rosi, ali kaže da se *uniones* nazivaju stoga što se u jednoj školjci nalazi samo jedan biser: *Apud Indos et Persas margaritae reperiuntur in testis marinis robustis et candidis permixtione roris anni tempore praestituo conceptae. Cupientes enim velut coitum quendam ex lunari aspergine capiunt densius oscitando. Exinde gravidulae edunt minutas binas aut ternas vel uniones sic appellatas quod evisceratae conchulae singulas aliquotiens pariunt sed maiores.*

13 Tzv. tinjac ili liskun, mineral koji se sastoji od kalijevog, magnezijevog i aluminijevog silikata.

14 *exalluminatos vocari* – da imaju boju stipse (alauna), kiselog kamena

15 *eleghos*, ho = kapljast, u obliku suze (Liddel & Scott, *A Greek-English lexicon*, Oxford, 1961).

ipso margaritarum; cupiuntque iam et pauperes, lictorem feminae in publico unionem esse dictitantes. Quin et pedibus, nec crepidarum tantum obstragulis, set totis socculis addunt. Neque enim gestare iam margaritas, nisi calcent ac per uniones etiam ambulent, satis est. (115) In nostro mari reperiri solebant crebrius circa Bosporum Thracium, rufi ac parvi in conchis quas myas appellant. at in Acarnania quae vocatur pina gignit, quo apparet non uno conchae genere nasci. namque et Iuba tradit Arabicis concham esse similem pectini insecto, hirsutam echinorum modo, ipsum unionem in carne grandini similem. Conchae non tales ad nos adferuntur. Nec in Acarnania autem laudati reperiuntur, enormes et feri colorisque marmorei. meliores circa Actium, sed et hi parvi, et in Mauretaniae maritimis. Alexander polyhistor et Sudines senescere eos putant coloremque expirare.

(116) Firmum corpus esse manifestum est, quod nullo lapsu franguntur. non autem semper in media carne reperiuntur, sed aliis atque aliis locis, vidimusque iam in extremis etiam marginibus velut e concha exeuntes et in quibusdam quaternos quinosque. pondus ad hoc aevi semunciae pauci singulis excessere. In Britannia

ih i siromašni žele, ističući da je ženama biser poput otmjene pratnje na javnom mjestu.¹⁶ A one ih nose i na nogama, i to ne samo na vezicama sandala, već ih stavljaju po cijeloj obući. I nije im dovoljno nositi perle ako ne gaze po njima, pa čak po biserima i hodaju. 115 Obično su se i u našem moru, a još češće na obalama tračkog Bospora, pronalazili mali, crveni biseri u školjkama koje se zovu myae,¹⁷ dočim u Akarnariji raste takozvana pina.¹⁸ Odatle proizlazi da biseri ne nastaju samo u jednoj vrsti školjaka. I Juba,¹⁹ naime, piše da Arapi imaju školjku sličnu nazubljenom češlju, koja je bodljikava poput ježa, a ima biser u mekom dijelu, nalik na zrno krupe. Takve se školjke ne uvoze u nas (t.j. Rim, op. pr.) . Ni u Akarnariji se ne pronalaze prije hvaljeni biseri iznimne veličine i gotovo mramorne boje. Boljih ima oko Akcija, ali i oni su sitni, i uz obalu Mauretanijske Aleksandar Polihistor²⁰ i Sudin²¹ smatraju da oni stare i da im boja blijedi.

116 LVII. Jasno je da im je građa čvrsta jer se ne mogu razbiti ma kako pali. No ne nalaze se uvijek u sredini mesnatog dijela, nego i na mnogim drugim mjestima. Vidjeli smo ih čak na vanjskim rubovima, kao da izlaze iz školjke, katkada i po četiri ili pet u jednoj školjci. Mali broj je dosad prešao pola unce za više od jednog skrupula. Poznato je da u Britaniji rastu mali biseri blijede

16 (...) *lictorem feminae in publico unionem esse dictitantes* – hoće reći: znak osobitosti. Kao što su liktori znak službene časti, tako je biser znak ženine otmjene pojave.

17 Misli vjerojatno na pješčano zijalo (*Mya arenaria* – Linné, 1758) iz obitelji *Myacidae*.

18 Pina = hrv. lostura. Misli vjerojatno na perisku (*Pinna nobilis* - Linné, 1758), koja pripada porodici *Pinidae*.

19 Juba II. bio je kralj Mauretanijske, sin istoimenog kralja, Pompejevoga pristaše. Nakon očeva poraza kod Tapsa 46. pr. Kr. doveden u Rim, gdje je i odrastao. Pisao na grčkom jeziku o Arabiji, Asiriji i Africi.

20 Lucije Kornelije Aleksandar Polihistor grčki je gramatičar koji je u ratu protiv Mitridata dopao rimskog ropstva; oslobodio ga je Sula. Od brojnih njegovih djela (najviše o povijesnim i geografskim temama) sačuvani su tek fragmenti, ponajviše u Diogena Laertija i Stjepana Bizantinca.

21 Sudines (*Σουδίνης*) (c. 240 BC), babilonski mudrac koji je postao savjetnik Atala I. Sotera u Pergamu, a antički ga pisci, poput Strabona, spominju među glasovitim kaldejskim matematičarima. Pisali su i da je on bio prvi koji je dragom kamenju pripisao atrološko značenje.

parvos atque decolores nasci certum est, quoniam Divus Iulius thoracem, quem Veneri Genetrici in templo eius dicavit, ex Britannicis margaritis factum voluerit intellegi.

(117) *Lolliam Paulinam, quae fuit Gai principis matrona, ne serio quidem aut sollemni caerimoniarum aliquo apparatu, sed mediocrium etiam sponsalium cena, vidi smaragdis margaritisque opertam, alterno textu fulgentibus toto capite, crinibus [spira], auribus, collo [monilibus], digitis. quae summa quadringentiens HS colligebat, ipsa confestim parata mancipationem tabulis probare. nec dona prodigi principis fuerant, sed avitae opes, provinciarum scilicet spoliis partae.*

(118) *Hic est rapinarum exitus, hoc fuit quare M. Lollius infamatus regnum muneribus in toto oriente interdicta amicitia a Gaio Caesare Augusti filio venenum biberet, ut neptis eius quadringentiens HS operta spectaretur ad lucernas! Computet nunc aliquis ex altera parte quantum Curius aut Fabricius*

boje, budući da je božanski Julije želio da se zna da je prsluk,²² što ga je posvetio Veneri Roditeljici u njezinu hramu, načinjen od britanskih bisera.²³

117 LVIII. Vidio sam Loliju Paulinu, ženu cara Gaja²⁴ – i to ne na nekoj ozbiljnoj i svečanoj ceremonijalnoj proslavi, nego na običnoj zaručničkoj gozbi – prekrivenu smaragdima i biserima, koji su se sjajili protkani po cijeloj glavi, kosi, ušima, vratu i prstima. Njihova vrijednost dosegala je 40,000.000 sestercija, a ona sama bila je spremna dokazati vlasništvo dokumentima. To nije bio dar rasipnog cara, nego djedovina, stečena dakako pljačkanjem provincija.

118 Bio je to rezultat robljenja i razlog zbog kojeg je Marko Lolije²⁵ – osramoćen darovima kraljeva cijelog Istoka, na što mu je Gaj Cezar, Augustov sin, uskratio prijateljstvo – popio otrov, da bi njegova unuka mogla biti viđena pod svjetlima svijetla pokrivena sa 40,000.000 sestercija! Neka sada netko zbroji koliko su, s

22 O tome više vidi: Bruna Kuntić-Makvić, “H Eikon h kalh”, *Archaeologica Adriatica*, vol. 2, no. 1, svibanj 2009.

23 Perle postaju modni krik u Rimu nakon pobjede nad Mitridatom, kad je u trijumfu proslavljenom 61. pr. Kr. Pompejev portret bio prikazan u perlama. Cezar je u svom trijumfu po povratku iz Egipta 46. pr. Kr. hramu Venere Roditeljice (*Genetrix*) posvetio taj oklop načinjen od britanskih perli očito da prizove u misli i nadmaši Pompejevu predstavu. — Plinije o biserima piše još i u knjizi 37 (11 i dalje).

24 Misli na cara Kaligulu (37-41). Lolija Paulina, na glasu zbog ljepote, bila mu je treća žena.

25 Marko Lolije Paulin, Lolijin djed, prvi namjesnik Galatije (25. pr. Kr.), imenovan konzulom godine 21. pr. Kr. Kao namjesnik Galije pretrpio težak poraz od germanskih plemena koja su prešla Rajnu (*clades Lolliana*). Bio je pomoćnik (*adiutor*) Augustova sina, Gaja Cezara. Otrovao se kad je optužen za iznuđivanje i izdaju.

in triumphis tulerint, imaginetur illorum fercula, ex altera parte Lolliam, unam imperii mulierculam, accubantem: non illos curru detractos quam in hoc vicisse malit?

(119) Nec haec summa luxuriae exempla sunt. Duo fuere maximi uniones per omne aevum; utrumque possedit Cleopatra, Aegypti reginarum novissima, per manus orientis regum sibi traditos. Haec, cum exquisitis cotidie Antonius saginaretur epulis, superbo simul ac procaci fastu, ut regina meretrix lautitiam eius omnem apparatusque obtrectans, quaerente eo, quid adstrui magnificentiae posset, respondit una se cena centiens HS absumpturam.

(120) Cupiebat discere Antonius, sed fieri posse non arbitratur. Ergo sponsonibus factis postero die, quo iudicium agebatur, magnificam alias cenam, ne dies periret, sed cotidianam, Antonio apposuit inridenti computationemque expostulanti. at illa corollarium id esse et consumpturam eam cenam taxationem confirmans solamque se centiens HS cenaturam, inferri mensam secundam iussit. ex praecepto ministri unum tantum vas ante eam posuere aceti, cuius asperitas

jedne strane, donijeli u svojim trijumfima Kurije ili Fabricije,²⁶ i neka zamisli njihova nosila s plijenom, a s druge strane Loliju, jednu beznačajnu ženu koja leži za stolom do cara.

119 Zar ne bi više volio da su bili zbačeni s kola, nego da su za to pobijedili? Ali to nisu najveći primjeri raskoši. Dva su najveća bisera (uniona) postojala u cijeloj povijesti. Oba je posjedovala Kleopatra, posljednja kraljica Egipta, a do nje su dospjeli preko ruku kraljeva Istoka. Dok se Antonije svakodnevno častio na biranim gozbama, ona je, prezirući sjaj i cijelu raskoš, na njegov upit kako može pridonijeti veličanstvenosti, s oholim i besramnim prezirom kraljice-bludnice odgovorila, da će za jedne jedine gozbe potrošiti 10,000.000 sestercija.²⁷

120 Antonije je želio doznati kako, iako je smatrao da je to nemoguće. Dakle, oklada je pala i idućeg dana, kad se o njoj donosila odluka, postavila je Antoniju veličanstvenu gozbu, da ne bi propao dan, ali svakodnevnu, na što se on smijao i prigovarao (joj) zbog škrtosti. A ona odgovori da je to bio dodatni dar i da će ta gozba dosegnuti procijenjenu vrijednost. Naredi da se donese drugo jelo potvrđujući da će sama blagovati za 10,000.000 sestercija. Sluge po uputama iznesoše pred nju samo jednu posudu s octom, čija jaka kiselost rastapa bisere u

26 Manije Kurije Dentat (umro 270 pr. Kr.), nepotkupljivi plebejski heroj iz vremena Republike. Pobjedio Samničane i Sabinjane, proslavivši dva trijumfa, a potom prognao Pira iz Italije. Prema Pliniju, rođen je sa zubima (NH 7.68). Poznat po javnim radovima, osobito po isušivanju Velinskoga jezera, te gradnji drugog rimskog akvedukta (*Anio Vetus*), u što je uložio dio osobno stečena plijena. Poznat je i po priči (vjerojatno Katonovoj invenciji) u kojoj – okrećući repu na vatri – odbija skupocjene darove samničanskih izaslanika, izabravši da radije vlada nad vlasnicima toga zlata nego da ga sam posjeduje. – Gaj Fabricije Luscin (“jednooki”) poznat iz priča koje su standardizirale asketizam rimskih konzula. Pregovarao je o uvjetima mira s Pirom, nakon njegove pobjede nad Rimljanima kod Herakleje. Plutarh izvješćuje da je Pir otpustio zatočenike bez otkupnine, zatečen njegovom nepotkupljivošću. Ciceron na više mjesta spominje Kurija i Fabricija zajedno.

27 Po nekim izračunima, ekvivalent bi bio cca današnjih 2 milijuna \$.

visque in tabem margaritas resolvit.

(121) *Gerebat auribus cum maxime singulare illud et vere unicum naturae opus. itaque expectante Antonio, quidnam esset actura, detractum alterum mersit ac liquefactum obsorbuit. iniecit alteri manum L. Plancus, iudex sponsionis eius, eum quoque parante simili modo absumere, victumque Antonium pronuntiavit omine rato. comitatur fama unionis eius parem, capta illa tantae quaestionis victrix regina, dissectum, ut esset in utrisque Veneris auribus Romae in Pantheo dimidia eorum cena.*

(122) *Non ferent hanc palmam spoliabunturque etiam luxuriae gloria. prior id fecerat Romae in unionibus magnae taxationis Clodius, tragoedi Aesopi filius, relictus ab eo in amplis opibus heres, ne triumviratu suo nimis superbiat Antonius paene histrione comparatus, et quidem nulla sponsione ad hoc producto (quo magis regium fiat), sed ut experiretur in gloriam palati, quidnam saperent margaritae. atque ut mire placuere, ne solus hoc sciret, singulos uniones convivis quoque absorbendos dedit.*

žitku tekućinu.²⁸

121 Na ušima je nosila izvanredno i uistinu jedinstveno čudo prirode. I dok je tako Antonije čekao da vidi što ona kani napraviti, Kleopatra jednu perlu ubaci u ocat i, pošto se rastopila, popije je. Lucije Planko,²⁹ sudac u toj okladi, stavio je ruku na drugi biser kad ga je ona pokušala na sličan način uništiti. Proglasi da je Antonije izgubio okladu, predviđevši (zlu) sudbinu. Par toga uniona prati pripovijest da je rasječen kad je zarobljena kraljica, pobjednica u tako važnom pitanju, da bi polovica njihove večere bila na oba Venerina uha u rimskom Panteonu.

LIX. 122 Oni (Antonije i Kleopatra) neće odnijeti ovu slavu, i bit će lišeni čak i spomena na rastrošnost. Prije (Kleopatre) je to napravio u Rimu s biserima velike vrijednosti Klodije, sin Ezopa, tragičkog glumca, koji ga je učinio nasljednikom velikoga bogatstva. Da se Antonije u svom triumviratu previše ne uzoholi, poslužila je usporedba s gotovo običnim glumcem, kojemu za taj pokus nije trebala nikakva oklada da bi izgledao više kraljevski, nego (samo) da bi istražio kojeg su okusa biseri, u slavu svoga nepca. A kad su mu se izvanredno svidjeli, dao je po jednoga gostima da popiju, da ne bi samo on za to znao.

28 Uz opis ovog kemijskog procesa Pauzanija (VIII,18.6) moralizira: "Božanstvo je dalo onim stvarima koje su najviše prezrene, da budu jače od onih koje ljudi najviše uzdižu. Tako biserje rastvara ocat, dok dijamant, najjači kamen, rastapa krv jarca". Pauzanija, *Vodič po Heladi* (prev. U. Pasini), Split, 2008., str. 380. — Biser je istog sastava kao i unutrašnjost školjke: izmjenični slojevi aragonita (kristalinična forma kalcijevog karbonata) i konhiolina (organski protein koji drži kristale zajedno) tvore ono što zovemo sedefom (tal. *madreperla*). Obje tvari reflektiraju svjetlost i daju poseban sjaj biseru. Biser je tako 85-90% kalcijev karbonat, uz konhiolin i mali postotak vode. U octu se kalcijev karbonat rastapa u kalcijev acetat i ugljični dioksid.

29 Lucije Munacije Planko napustio je Antonija i vratio se u Rim 32. pr. Kr., pa se epizoda morala dogoditi prije toga. Budući da Horacije (*Serm.* 2.3. 239-42) također priča o sinu Ezopovu, glumcu Ciceronova vremena, koji je uzeo biser s uha Cecilije Metele i rastopio ga u octu, B. L. Ulman ("Cleopatra's Pearls", u: *Classical Journal* 52, 1957, str. 193-201) je u iskušenju da pretpostavi da je Kleopatra čitala navedeno djelo (koje se datira u 33. pr. Kr.). Vjerojatnije je ipak da se o ovome ekstravaganтном slučaju naširoko pričalo.

(123) *Romae in promiscuum ac frequentem usum venisse Alexandria in dicionem redacta, primum autem coepisse circa Sullana tempora minutas et viles Fenestella tradit, manifesto errore, cum Aelius Stilo circa Iugurthinum bellum unionum nomen inponi cum maxime grandibus margaritis prodat.*

(124) *Et hoc tamen aeternae prope possessionis est; sequitur heredem, in mancipatum venit ut praedium aliquod: conchylia et purpuras omnis hora atterit, quibus eadem mater luxuria paria paene et margaritis pretia fecit.*

(125) *Purpurae vivunt annis plurimum septenis. latent sicut murices circa canis ortum tricenis diebus. Congregantur verno tempore mutuoque attritu lentorem cuiusdam cerae salivant. Simili modo et murices, sed purpurae florem illum tinguentis expetitum vestibis in mediis habent faucibus. (126) Liquoris hic minimi est candida vena, unde pretiosus ille bibitur nigrantis rosae colore sublucens; reliquum corpus sterile. Vivas capere contendunt, quia cum vita sucum eum evomunt. et maioribus quidem purpuris detracta concha auferunt, minores cum testa vivas frangunt, ita demum eum expuentes.*

123 Fenestela³⁰ kaže da su biseri ušli u javnu i češću upotrebu u Rimu nakon što je Aleksandrija vraćena pod našu vlast, a oni manji i jeftiniji u Sulino vrijeme, ali to je očigledno greška, budući da Elije Stilon³¹ donosi da je najvećim biserima (već) za rata s Jugurtom dano ime unio.

124 LX. A oni su pak gotovo vječna svojina: prelaze nasljedniku, na dražbi dolaze kao neko imanje, dok se svakim satom troši odjeća od skrleta i grimiza koje je ista majka – raskoš – učinila gotovo jednako skupim kao perle.

125 *Purpurae*³² žive najduže sedam godina. Skrivaju se, kao i volak (*murex*), trideset dana u vrijeme izlaska zvijezda Pas (*Canis*). Sabiru se u proljetno doba i uzajamnim trljanjem izlučuju neku voštanu sluz. Volak (to čini) na sličan način, ali purpure u sredini ždrijela imaju onaj čuveni purpurni cvijet,³³ tražen za bojanje odjeće: 126 tu je bijela cjevčica s vrlo oskudnim sokom, odakle se isiše ona dragocjena boja koja se svjetluca bojom tamne ruže. Ostatak tijela je nevrijedan. Ljudi se trude uhvatiti ove puževe žive jer sa sokom izbace i život. Većim puževima uzimaju sok uklonivši im kućicu, a manje smrskaju s kućicom žive i jedino ga tako izbacuju.

30 Fenestela, povjesničar i enciklopedist, pisao u doba Augusta i Tiberija.

31 Lucije Elije Stilon, rimski gramatičar, učitelj Varonov i Ciceronov.

32 Iako ovdje postoji razlika u nazivlju – pa se čini da je malakonim *murex* semantički nadređen i označava sve *Murices*, a *purpura* označava puža iz kojeg se dobiva grimiz – ona već u idućim poglavljima nestaje, pa Plinije upotrebljava *murex* kao oznaku za volka koji daje grimiz.

33 Mnogi puževi proizvode purpurnu izlučevinu preko hipobranhijalne žlijezde. Najpoznatija među njima je purpurna boja (purpurin) nadobitelji *muricacea* – vrsta *murex* i *nucella*. Boja se proizvodi u središnjoj zoni ove žlijezde; u ovom dijelu sekretorni epitelij nosi bezbojne ili žuto-zelene stanice koje sadrže zrnate kuglice. Pretpostavlja se da je to gradivni materijal purpurnog kromogena. Izlučevina sadrži *mucus*, fotosenzitivni kromogen i mirisnu tvar. Pod utjecajem svjetlosti ovaj kromogen, u početku bezbojan, transformira se u plavi i indigocrveni pigment. Malo je poznato o fiziologiji i biološkom značaju purpurnog sekreta. On nastaje kad je puž iritiran ili stimuliran pa se govori da je naročito obilan kad je puž u reproduktivnom dobu. Sugerira se i da je mirisna komponenta zapravo kemijska privlačnost među spolovima. Karl M. Wilbur, C. M. Yonge, *Physiology of mollusca*, vol. 1, New York, 1964., str. 360-361.

(127) *Tyri praecipuus his Asiae, Meninge Africae et Gaetulo litore oceani, in Laconica Europae. fasces huic securesque Romae viam faciunt, idemque pro maiestate pueritiae est, distinguit ab equite curiam, dis advocatur placandis omnemque vestem inluminat, in triumphali miscetur auro. quapropter excusata et purpurae sit insania. sed unde conchyliis pretia, quis virus grave in fuco, color austerus in glauco et irascenti similis mari?*

(128) *Lingua purpurae longitudine digitali, qua pascitur perforando reliqua conchyliia: tanta duritia aculeo est. aquae dulcedine necantur et sicubi flumen immergitur; alioqui captae et diebus quinquagenis vivunt saliva sua. conchae omnes celerrime crescunt, praecipue purpurae: anno magnitudinem implent.*

(129) *Quod si hactenus transcurrat expositio, fraudatam profecto se luxuria credat nosque indiligentiae damnet. quam ob rem persequemur etiam officinas, ut, tamquam in victu frugum noscitur ratio, sic omnes qui istis gaudent in praemio vitae suae calleant.*

(130) *Concharum ad purpuras et conchyliia — eadem enim est materia, sed distat temperamento — duo sunt genera: bucinum minor concha ad similitudinem eius qua bucini sonus editur — unde et causa nomini —, rotunditate oris in margine*

127 U Aziji je najbolji purpur u Tiru, u Africi u Meninksu i na getulskoj obali Oceana, najbolji europski je u Sparti.³⁴ Rimski svežnjevi pruća sa sjekirama³⁵ utiru mu put, isti časti mladenačku dob, pravi razliku između senatora i vitezova, zaziva ga se za naklonost bogova, svaku odjeću čini sjajnijom, a za trijumfalnu se miješa sa zlatom. Stoga može biti razumljiva opsjednutost purpustom. Ali, odakle (tako velika) cijena purpurnih školjki, čiji je miris u talogu boje nezdrav, boja olovno-plava i slična moru koje bjesni?

128 Jezik purpura je veličine prsta, kojim se hrani bušeći ostale školjke: tolika je tvrdoća (njegova) vrha. Ugibaju u slatkoj vodi i gdje god rijeke utječu u more, a inače uhvaćene žive pedeset dana na vlastitoj sluzi. Sve školjke rastu brzo, naročito purpure: narastu za godinu dana.

129 LXI Ako bi odavde izlaganje prešlo na druge teme, raskoš bi se zacijelo osjetila prevarenom i optužila bi nas za nemar. Zbog toga ćemo nastaviti i o radionicama da bi, kao što se kod hrane doznaje o sastavu namirnica, tako i svi oni koji se raduju tim stvarima bili upućeni u ono što čini vrijednost njihova života.

130 Dvije su vrste školjaka za purpur i grimiznu boju; tvar je ista, ali se razlikuje sastavom: *bucinum*³⁶ je manja školjka koja liči na onu koja proizvodi zvuk trublje – odatle je dobila i ime, zbog zavinitosti usta koja su nazubljena na rubovima;

34 Vitruvije (VII. 13) zapaža da tonovi purpurne boje ovise o sunčanom putu, pa je ona koja se dobiva na Pontu i u Galiji, krajevima bližim sjeveru – crna, kako se ide prema sjeverozapadu – plavkasta, dočim je ona što se skuplja na ekvinočijnskom istoku i zapadu – ljubičasta. Ona iz južnih krajeva, bližih suncu, kao na Rodu, ima crveni ton. (Vitruvije, *Deset knjiga o arhitekturi*, preveo Matija Lopac, Zagreb 1997., str. 151.)

35 Pred pretorom je stupalo šest liktora noseći snopove pruća sa umetnutom sjekirama kao simbolom njegovih ovlasti.

36 Misli na *Thais haemastoma* ili *Purpura haemastoma* (puž iz porodice *Thaidiae*) iz koje se dobiva boja za tkanine. Kod nas poznata kao crvenousna purpura: "kućica puža ovalnog oblika, s vanjskom strukturom koja se sastoji od fine izbrazdanosti koja pokriva skup tornjeva. Otvor je tako velik da zauzima dvije trećine kućice i upadljiv zbog intenzivne ružičaste boje koja prelazi u narančastu. Najduža osovina puža iznosi 90 mm." Neven Milišić, *Školjke i puževi Jadrana*, Split, 1991.— Moguće je ipak da je Plinijev *bucinum* bio i puž *Nucella lapillus* iz porodice *Muricidae* kojega je Linné 1758. prvi opisao pod imenom *Buccinum lapillus*. (Vidi: G. Repetto, F. Orlando, G. Arduino, *Conchiglie del Mediterraneo*, Alba 2005., kao i S. Chiarelli, *Nuovo catalogo delle conchiglie marine del Mediterraneo* na web-site: Società Italiana di Malacologia).

incisa; alterum purpura vocatur canaliculato procurrente rostro et canaliculi latere introrsus tubulato, qua proseratur lingua. Praeterea clavatum est ad turbinem usque aculeis in orbem septenis fere, qui non sunt bucino, sed utrisque orbis totidem, quot habeant annos. bucinum non nisi petris adhaeret circaque scopulos legitur.

(131) Purpurae nomine alio pelagiae vocantur. earum genera plura pabulo et solo discreta: lutense putre limo et algense nutritum alga, vilissimum utrumque. Melius taeniense in taeniis maris collectum, hoc quoque tamen etiamnum levius atque dilutius. Calculenses appellatur a calculo in mari, mire aptum conchylis, et longe optimum purpuris dialutense, id est vario soli genere pastum. (132) Capiuntur autem purpurae parvulis rarique textu veluti nassis in alto iactis. inest his esca, clusiles mordacesque conchae, ceu mitulos vidimus. Has semineces, sed redditas mari avido hiatu revivescences, appetunt purpurae porrectisque linguis infestant. At illae aculeo exstimulatae claudunt sese conprimuntque mordentia. Ita pendentes aviditate sua purpurae tolluntur.

(133) Capi eas post canis ortum aut ante vernum tempus utilissimum, quoniam, cum cerificavere, fluxos habent sucos. sed id tinguentium officinae ignorant, cum summa vertatur in eo. eximitur postea vena quam diximus, cui addi salem necessarium, sextarios ferme centenas in libras; macerari triduo iustum, quippe tanto maior vis, quanto recentior, fervere in plumbo, singulasque amphoras [centenas] aquae, quingentenas medicaminis libras aequali ac modico vapore torreri et ideo longinquae fornacis cuniculo.

druga se naziva volak³⁷ i ima kanaličast kljun i kanaličast bok svijen prema unutra, odakle izlazi jezik. Osim toga, ukrašen je s otprilike sedam šiljaka koji idu u krug, a koje *bucinum* nema; ali obje imaju onoliko krugova koliko imaju godina. *Bucinum* prijanja isključivo uz stijene i skuplja se oko podvodnih grebena.

131 Purpure se drugim imenom nazivaju *pelagiae*. Postoji nekoliko vrsta koje se razlikuju po prehrani i tlu na kojem žive. Blatna se hrani trulim muljem, algasta algama, a obje su prilično obične. Bolja je grebenasta koja se skuplja na morskim grebenima, iako je i ona lakša i mekanija. Šljunčana je nazvana prema oblucima iz mora i izvanredno je pogodna za purpurnu boju. No, daleko je najbolja ona koja dijelom živi u blatu, odnosno 132 ona koja se hrani različitom vrstom mulja. Purpure se hvataju malenim vršama s širokim okcima, bačenim u duboko more. Vrše kao ješku (mamac) sadrže školjke koje se brzo zatvaraju i grizu, kao što su npr. dagnje. Nakon što su one polumrtve vraćene u more, te se oporavljaju pohlepnim otvaranjem, purpure im se približavaju i napadaju ispruženim jezicima. A ove se pak, potaknute ubodom, zatvore i stisnu purpure koje ih grizu. Tako se purpure vade iz mora viseći zbog svoje pohlepe.

133 LXII. Najkorisnije ih je hvatati nakon izlaska (zviježđa) Psa, ili prije proljetnoga doba, budući da su se presvukle voskom i pune su sokova. Ali ta pojava nije poznata mastionicama, premda je od najveće važnosti. Potom se spomenuta cjevčica uklanja da se tome doda potrebna sol, otprilike sekstar na svakih sto libri.³⁸ Tri su dana dovoljna za namakanje (što je sol svježija, jača je); tu smjesu treba grijati u olovnoj posudi i sa 50 libri tange na amforu³⁹ vode na umjerenoj i postojanoj temperaturi pare dovedene iz udaljene peći.

37 Najpoznatije su dvije vrste volaka: *Murex brandaris* ("bodljikavi"), o kojem je ovdje riječ, i *Murex trunculus* ("kvrđavi"). "Česti su puževi visoki 5-7 cm, široki 3 cm. Za nazive se prenosi ime kopnene životinje, a najviše se iskorištava slika "vol", koju nalazimo i u tuđim zoonimima. U tom semantičkom transferu presudnu je ulogu odigralo zajedništvo sema "rog" jer je murex puž koji se ističe izraženim "rogovima". Vojmir Vinja, *Jadranska fauna, Etimologija i struktura naziva*, Split 1986., str. 135. — Čest je naziv za ove puževe prpur.

38 *Sextarius* je mjerna jedinica za tekući i kruti teret i iznosi 0,58 l; jedna libra iznosi 328,9 grama.

39 Jedna amfora sadrži 8 vrčeva (*congius*), odnosno 48 sekstara tekućine = 27,84 l.

Ita despumatis subinde carnibus, quas adhaesisse venis necesse est, decimo ferme die liquata cortina vellus elutriatum mergitur in experimentum et, donec spei satis fiat, uritur liquor. rubens color nigrante deterior. (134) Quinis lana potat horis rursusque mergitur carminata, donec omnem ebibat saniem. Bucinum per se damnatur, quoniam fucum remittit: pelagio ad modum alligatur nimiaequae eius nigritiae dat austeritatem illam nitoremque qui quaeritur cocci. ita permixtis viribus alterum altero excitatur aut adstringitur.

(135) Summa medicaminum in libras . . . vellerum bucini ducenae et e pelagio CXI. Ita fit amethysti colos eximius ille. At Tyrius pelagio primum satiatur immatura viridique cortina, mox permutatur in bucino. laus ei summa in colore sanguinis concreti, nigricans aspectu idemque suspectu refulgens. Unde et Homero purpureus dicitur sanguis.

(136) Purpurae usum Romae semper fuisse video, sed Romulo in trabea. nam toga praetexta et latiore clavo Tullum Hostilium e regibus primum usum Etruscis devictis satis constat. (137) Nepos Cornelius, qui Divi Augusti principatu obiit: Me, inquit, iuvene violacea purpura vigebat, cuius libra denariis centum venibat, nec multo post rubra Tarentina. huic successit dibapha Tyria, quae in libras denariis mille non poterat emi. Hac P. Lentulus Spinther aedilis curulis primus in praetexta usus inprobabatur. qua purpura quis non iam, inquit, triclinaria facit? Spinther aedilis fuit urbis conditae anno DCXCI Cicerone consule. dibapha tunc dicebatur quae bis tincta esset, veluti magnifico incendio, qualiter nunc omnes paene commodiores purpurae tinguuntur.

Tako će se postupno odvojiti mesnati dijelovi koji su vezani za te cjevčice; i nakon otprilike devet dana kotao se iscijedi i oprana vuna se uranja za probu, a tekućina se zagrijava sve dok boja ne odgovara željenoj. 134 Rumena boja je slabija od tamne. Vunu se ostavlja da upija pet sati i nakon što se raščešlja, stalno se iznova umače, dok ne upije sav sok (dok ne apsorbira boju). Tinktura bucina samog ne smatra se prikladnom, jer ne daje otpornu boju, nego se miješa u određenoj mjeri s morskim purpustom koji njegovoj prekomjernoj crnini daje onu osobitu puninu i sjaj grimiza koji se traže. Kad se njihova svojstva sjedine, jedno po drugome oživi ili se umrtvi, ovisno o slučaju.

135 Ukupna količina mastila potrebnog za tisuću libara vune je dvjesto libara iz bucine i 111 libara morskog purpura; tako se proizvodila sjajna boja ametista. Za tirske grimizne vune se prvo namače u vjedro morskoga purpura, sirovog i zelenog, potom se prebaci u drugu s bucinom. Najveću slavu dobiva zbog boje zgrušane krvi, na prvi pogled tamne, ali svjetlucave na svjetlu; odatle Homerova fraza o 'krvi grimizne boje'.⁴⁰

136 LXIII. Primjećujem da su Rimljani oduvijek upotrebljavali purpur, ali Romul samo za plašt; naime, dobro je poznato da je Tul Hostilije prvi od kraljeva nosio, i to nakon što je 137 pokorio Etrušćane, togu s grimiznim rubom. Kornelije Nepot, koji je umro za principata božanskog Augusta, kaže: 'Dok sam bio mladić, bio je tražen ljubičasti purpur kojega je libra koštala sto denara, malo zatim crveni purpur iz Tarenta. Za tim je slijedio dvostruko obojani tirske grimiz, kojega nije bilo moguće kupiti (ni) za tisuću denara za libru. Takav je prvi na togi nosio kurulski edil Publije Lentul Spinter, ali kad mu to nisu odobravali – reče: 'pa tko već (danas) ne upotrebljava ovaj purpur za ležaljke blagovolišta?' Spinter je bio edil godine 691. od osnutka grada (63. pr. Kr.), u vrijeme Ciceronova konzulata. Tada se *dibapha* zvala ona (tkanina) koja je dvaput bojana, upravo s ogromnim troškom, a danas se sve privlačnije tkanine tako boje.

⁴⁰ Haimati de hthon deueneto porfireo (*Ilijada*, 17,361); Homer rabi ovaj pridjev i za more, za dugu, za odjeću. *Ilijada*, *Eneida* i mnoga druga djela antičke književnosti 'obojena' su purpustom.

(138) *In conchyliata veste cetera eadem sine bucino, praeterque ius temperatur aqua et pro indiviso humani potus excremento. Dimidia et medicamina adduntur. Sic gignitur laudatus ille pallor saturitate fraudata tantoque dilutior, quanto magis vellera esuriunt. Pretia medicamento sunt quidem pro fertilitate litorum viliora, non tamen usquam pelagii centenas libras quinquagenos nummos excedere et bucini centenos sciunt qui ista mercantur immenso.*

(139) *Set alia e fine initia, iuvatque ludere inpendio et lusus geminare miscendo iterumque et ipsa adulterare adulteria naturae, sicut testudines tinguere, argentum auro confundere, ut electra fiant, addere his aera, ut Corinthia. non est satis abstulisse gemmae nomen amethystum; rursum absolutum inebriatur Tyrio, ut sit ex utroque nomen inprobum simulque luxuria duplex, et cum confecere conchyliam transire melius in Tyrium putant. (140) Paenitentia hoc primo debet invenisse, artifice mutante quod damnabat. inde ratio nata, votum quoque factum e vitio portentosis ingeniis, et gemina demonstrata via luxuriae, ut color alius operiretur alio, suavior ita fieri leniorque dictus; quin et terrena miscere coccoque tinctum Tyrio tinguere, ut fieret hysginum.*

138 LXIV. Kod purpurno obojene odjeće ostatak postupka je isti, ali bez bucina, a osim toga se purpurni sok razrjeđuje vodom i ljudskom mokraćom⁴¹ u istom omjeru i dodaje se samo pola tinkture za bojanje. Tako se dobiva ona toliko hvaljena blijeda boja, jer se smanji njezin intenzitet, i što je sok razrijeđeniji, to se više upija. Cijena boje je niža što je obala plodnija, ali ipak neka znaju oni koji je kupuju za ogromnu cijenu da 100 libara purpurne boje nigdje ne premašuje pedeset, a bucina sto sestercija.

LXV. 139 Ali iz (svakog) kraja nastaje novi početak, pa se (ljudima) sviđa zabavljati se trošenjem i udvostručiti zabavu ponovo ih miješajući, i patvoriti tvorevine prirode, kao bojiti kornjačevinu, primiješati srebro zlatu da se dobije miješani metal jantarne boje,⁴² i njima dodavati mjed da bi se dobile korintske vaze. Nije dovoljno što se dragom kamenu ukralo ime ametist,⁴³ nego se opet razriješeni nakapa (opija)⁴⁴ tircem, da bi iz jednog i drugog nastalo netočno ime⁴⁵ i dvostruka raskoš; i kad naprave purpurnu boju, smatraju da je bolje da prelazi u tirsku. 140 Zasigurno je kajanje bilo uzrok ovom otkriću, dok je umjetnik mijenjao ono što mu se nije sviđalo. Odatle je nastalo promišljanje i mana je pretvorena u vrlinu začuđujućim pronalascima. Pokazan je dvostruk put prema raskoši, kako se jedna boja prekriva drugom i tako biva blažom i mekšom. Štoviše, nastao je i način da se miješa zemljana boja, pa ono što je već bilo obojeno skrletnom bojom, boja se tirskom da bi nastao *hysginum*.

41 Mokraća je služila za učvršćivanje boje u tkaninu.

42 Elektron je legura zlata i srebra.

43 Ametist je dragi kamen ljubičastoplave boje. Plinije ga spominje i u XXXVII, 9, 40, §121.

44 Lijepa igra riječi: *rursum absolutum* (sc. *amethystum*) *inebriatur Tyrio*. Naime, na grčkom pridjev *amethystos* znači trijezan, a glagol *inebrio*, 1. doslovno znači: učiniti pijanim, opiti.

45 *Tyriamethystus*.

(141) *Coccum Galatiae, rubens granum, ut dicemus in terrestribus, aut circa Emeritam Lusitaniae in maxima laude est. verum, ut simul peragantur nobilia pigmenta, anniculo grano languidus sucus, idem a quadrimo evanidus. ita nec recenti vires neque senescenti. Abunde tractata est ratio qua se virorum iuxta feminarumque forma credit amplissimam fieri.*

141 Veoma je hvaljena bobica,⁴⁶ crveno zrno Galatije, kao što ćemo vidjeti kad budemo govorili o plodovima zemlje, ili oko Emerite u Luzitaniji.⁴⁷ Ali da s ovim dovršimo o čuvenim bojama: sok jednogodišnje bobice je ljepljiv, a hlapi ako je ona stara četiri godine, tako da nema snage ni kad je mlad ni star. Opširno sam se pozabavio načinom kojim se ljepota jednako kod žena kao i kod muškaraca najviše ističe.

46 *Coccum, i, n.* je po Pliniju bobica koja raste na skarletnom hrastu. Prema modernoj botanici, to je vrsta insekta, zapravo ženka štitaste uši iz roda kermesa *Kermes ilicis* (ranije *Coccus ilicis*) ili *Kermes vermilio*. Uš parazitira na grančicama mediteranskog zimzelenog hrasta oštrike (*Quercus coccifera*), čijim se sokovima hrani. Insekti su svjetlosmeđi, nešto manji od graška, a boja koja se dobiva procesom fermentacije osušenih tijela ušiju u octu ima lijepu tamnocrvenu nijansu, s naznakom ljubičaste. Mana joj je što lako blijedi.

47 Emerita je današnja Merida u Španjolskoj, blizu granice s Portugalom, nekadašnjom Luzitanijom.